

การจัดการศึกษาในยุคไทยแลนด์ 4.0 ที่ส่งผลต่อความฉลาดทางอารมณ์

Educational Management in the Thailand 4.0 era that affects Emotional Quotient.

ประสิทธิ์ สระทอง*

Prasit Srathong*

อาจารย์ประจำหลักสูตรศึกษาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย*

Bachelor of Education Program in Teaching English, Mahamakut Buddhist University,
Sirindhornrajavidyalaya campus*

บทคัดย่อ

การศึกษาเป็นการแสวงหาสิ่งต่าง ๆ ที่จะตอบสนองความต้องการของมนุษย์ให้ได้สิ่งที่เรียกว่า “ความสุข” ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา และทักษะวิชาชีพ เพราะชีวิตที่มีการศึกษา ย่อมเป็นชีวิตที่มีสมรรถภาพและประสิทธิภาพในการปรับตัวและสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติและทางสังคม จนถึงขนาดที่สามารถปรับสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์แก่ตัวเองได้ โดยใช้กระบวนการรู้เท่าทันและปรับวิธีคิดให้สอดคล้องกับหลักความเป็นจริง เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคมได้อย่างเป็นสุข พร้อมทั้งเป็นการดึงเอาพลังที่ซ่อนอยู่ในตัวบุคคลออกมาพัฒนา และเป็นการปลูกฝังอุดมคติเพื่อกำจัดปัญหาและสร้างความสมบูรณ์ให้เกิดขึ้นแก่มนุษย์

คำสำคัญ : 1.การจัดการศึกษาในยุคไทยแลนด์ 4.0, 2.ความฉลาดทางอารมณ์

Abstract

Education is the pursuit of various things that will meet human needs to achieve what is called "happiness", both physically, mentally, intellectually and professionally. Because of an educated life, It is naturally a life that has the capacity and efficiency to adapt and relate to the natural and social environment. To the extent that the environment can be adjusted to benefit one's self by knowing the process and adjusting the thinking method to be in accordance with the truth in order to be able to live happily with other people in the society as well as to bring out the power hidden in the person to develop and it is the indoctrination of the ideals to eliminate problems and create perfection for humans.

Keywords: 1.Educational Management in the Thailand 4.0 2.Emotional Quotient

บทนำ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ.2560 - 2564) และวิสัยทัศน์ประเทศไทย อีก 20 ปีข้างหน้า กระทั่งถึง พ.ศ. 2570 มุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพของประชากรให้เข้มแข็งและประสบความสำเร็จด้านการปรับโครงสร้างหน่วยงานให้มีเอกภาพยิ่งขึ้น มีระบบการประเมินคุณภาพการศึกษาที่ชัดเจน ด้าน

คุณภาพการศึกษาขั้นพื้นฐานนับเป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่ต้องดำเนินการเร่งด่วน โดยเฉพาะการพัฒนาคุณภาพผู้บริหารสถานศึกษา (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2552: 1-5) และในยุค “ไทยแลนด์ 4.0” ยังเป็นวิสัยทัศน์เชิงนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย หรือ โมเดลพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาล ภายใต้การนำของพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรีและหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ที่เข้ามาบริหารประเทศบนวิสัยทัศน์ที่ว่า “มั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน” ที่มีภารกิจสำคัญในการขับเคลื่อนปฏิรูปประเทศด้านต่าง ๆ เพื่อปรับแก้ จัดระบบ ปรับทิศทาง และสร้างหนทางพัฒนาประเทศให้เจริญ สามารถรับมือกับโอกาสและภัยคุกคามแบบใหม่ ๆ ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและรุนแรงในศตวรรษที่ 21 ได้ ดังนั้น “ประเทศไทย 4.0” จึงควรมีการเปลี่ยนวิธีการที่มีลักษณะสำคัญ คือเปลี่ยนจากการเกษตรแบบดั้งเดิมในปัจจุบัน ไปสู่การเกษตรสมัยใหม่ ที่เน้นการบริหารจัดการและเทคโนโลยี (Smart Farming) โดยเกษตรกรต้องร่ำรวยขึ้น และเป็นเกษตรกรแบบเป็นผู้ประกอบการ (Entrepreneur) เปลี่ยนจาก Traditional SMEs หรือ SMEs ที่มีอยู่และรัฐต้องให้ความช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลา ไปสู่การเป็น Smart Enterprises และ Startups บริษัทเกิดใหม่ที่มีศักยภาพสูง เปลี่ยนจาก Traditional Services ซึ่งมีการสร้างมูลค่าค่อนข้างต่ำไปสู่ High Value Services และเปลี่ยนจากแรงงานทักษะต่ำไปสู่แรงงานที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ และทักษะสูง (บวร เทศารินทร์, 2560 : ออนไลน์) นอกจากนี้ ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 - 2564) ยังมุ่งหวังให้การศึกษามุ่งเน้นในด้านต่าง ๆ ดังนี้ 1) การน้อมนำและประยุกต์ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง 2) คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม 3) การสนับสนุนและส่งเสริมแนวคิดการปฏิรูปประเทศ และ 4) การพัฒนาสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560) ซึ่งสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 ที่มุ่งเน้นความสำคัญในด้านความรู้และด้านคุณธรรม การจัดการกระบวนการเรียนรู้ต้องบูรณาการความรู้ด้านต่าง ๆ ผสมผสานสาระความรู้ให้ได้สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่พึงงาม และคุณลักษณะพึงประสงค์แก่ผู้เรียน การจัดการศึกษาที่มุ่งเน้นการพัฒนาด้านความรู้และคุณธรรมจึงมีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นแนวทางในการพัฒนาเยาวชนของชาติเข้าสู่โลกยุคศตวรรษที่ 21 ที่มุ่งส่งเสริมผู้เรียนให้มีคุณธรรม รักความเป็นไทย มีทักษะการคิดวิเคราะห์ คิดสร้างสรรค์ สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่น และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุขในฐานะเป็นพลเมืองไทยและพลเมืองโลกได้อย่างแท้จริง (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551 : 68) และในส่วนของการศึกษาสามารถประมวลความหมายได้ดังนี้

ความหมายของการศึกษา

คำว่า “การศึกษา” มีหลายศัพท์ที่สามารถบ่งถึงได้ดังนี้ (1) ลิกซ์ ในภาษาบาลี แปลว่า ยึดมั่นในความรู้ (2) เสขะ คือผู้ที่ยังต้องศึกษา ยังไม่สิ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง (3) อเสขะ คือผู้ที่จบการศึกษา สิ้นทุกข์แล้ว หมายถึงพระอรหันต์ แต่ท่านยังต้องศึกษาพระปริยัติธรรม เพื่อสั่งสอนผู้อื่นอีกต่อไป และ (4) สิปปะ คือ สิ่งที่ต้องศึกษา (หลวงเทพดรุณานุศิษฐ์, 2540 : 405) ส่วนในภาษาสันสกฤต ใช้คำว่า ศิกษา แปลว่า สามารถ จึงมีความหมายโดยรวมว่า (1) การเล่าเรียน, การแสวงหาความรู้ (2) ความปรารถนาที่จะเป็นผู้สามารถกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ (3) การสอน, การฝึก (4) การสอนการออกเสียง ถ้อยคำ และกฎของการออกเสียง (Euphony) และ (5) มารยาท (Modesty) ความถ่อมตน (Humbility) (V.S. Apte, 1965 : 553) นอกจากนั้นแล้ว คำว่า “การศึกษา” เป็นศัพท์บัญญัติแทน “Education” ในภาษาอังกฤษ มีรากศัพท์มาจากภาษาละติน คือ (1) Educere (ex + ducere) หมายถึง ดึงออก (to draw out) มีนัยไปถึง การดึงเอาพลังที่ซ่อนอยู่ในตัวบุคคลออกมาพัฒนา และ

(2) Educare (ex + ducare) หมายถึง หล่อหลอม (to nourish or nurture) มีนัยไปถึง การนำเข้าในแง่ของ กระบวนการทางการศึกษา จำเป็นต้องมีความหมายทั้ง 2 นัย คือการดึงออก ซึ่งเป็นเรื่องกิจกรรม (activity) และการฝึก (exercising) และการนำเข้า ซึ่งเป็นเรื่องกระบวนการบรรจุ (infilling process) การปลูกฝังความคิด (incultation) และการสร้างอุดมคติ (forming ideals) เมื่อมีทั้ง 2 นัยดังกล่าว กระบวนการทางการศึกษาจึงจะ สมบูรณ์ได้ (J.M. Price, 1940 : 13)

การศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคมโดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึกการอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลง ความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้ อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อมสังคม การเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอด ชีวิต เช่น รู้จักรับผิดชอบ หัดทำอะไร ๆ เป็น เช่น ประปรุงเครื่องเรือนเป็น จัดว่าศึกษาทั้งนั้น เป็นแต่มียังมีหย่อนอยู่ ในนั้น การศึกษาควรจัดให้สมแก่ความต้องการของบ้านเมือง แม้ความรู้จะสูง หรือแม้เป็นประโยชน์ในประเทศ อื่น แต่ที่นี้ยังไม่ต้องการเลยหรือยังไม่แลเห็นว่าจะต้องการเมื่อไร ก็ยังไม่จำเป็นจะจัด ถ้าบ้านเมืองต้องการคนมีความรู้ อย่างไร ก็จำวนขยายจัดขึ้นเช่นนั้น (ราชกิจจานุเบกษา, 2542 : 2; และ มานพ นักการเรียน, 2546 : 20-21)

สำหรับการศึกษาในพระพุทธศาสนา นี้ หมายถึง training เป็นอย่างน้อย คือ การกระทำลงไปจริง ๆ ไม่ใช่เพียงแค่ศึกษาเล่าเรียน แยกออกได้เป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่จะต้องละ หมายถึงการข่มขี้เกิเลส หรือข่มขี่ ความรู้สึกของสัญชาตญาณอย่างสัตว์ ส่วนที่เป็นความรู้สึกฝ่ายต่ำ ต้องข่มขี่ แล้วก็พัฒนามันในส่วนที่เป็นความดี ความงาม ความถูกต้อง เมื่อรวมกันเข้า คือการกระทำเพื่อปราบปรามส่วนที่ควรปราบปราม พอกพูนส่วนที่ควร พอกพูน พร้อมกันไปด้วยการกระทำจริง ๆ (พุทธทาสภิกขุ, 2527: 42-43) ในส่วนของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2556 : 25-26) กล่าวว่าการศึกษาควรแยกออกดังนี้ (1) มองในแง่สภาพที่เผชิญ: การศึกษา คือ การแก้ปัญหาของมนุษย์หรือพูดให้ชัดว่า การทำให้ชีวิตแก้ปัญหาได้ ถ้าไม่มีปัญหา การศึกษาก็ไม่มี (ทุกข์-ทุกข์นิ โรธ) (2) มองในแง่สภาพที่ประสบผล: การศึกษาคือการทำชีวิต หลุดพ้นจากปัญหา ปราศจากสิ่งบีบคั้นขัดข้อง และเข้าถึงสิ่งที่ดีงาม สิ่งทีประเสริฐหรือดีที่สุดที่ชีวิตพึงได้ มีอิสรภาพสมบูรณ์ และ (3) มองในแง่ความสัมพันธ์ ของชีวิตกับปัจจัยแวดล้อม: การศึกษาคือการทำให้มนุษย์พ้นจากการต้องพึ่ง ต้องขึ้นต่อปัจจัยภายนอก มีความ สมบูรณ์ในตัวเองมากยิ่งขึ้นโดยลำดับ นอกจากนี้ มานพ นักการเรียน และคณะ (2562: 219) กล่าวว่า การศึกษาเป็นกระบวนการหรือเครื่องมือพัฒนาบุคคลทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญาและทักษะวิชาชีพ เพื่อให้ ดำรงอยู่ร่วมในสังคมได้อย่างปกติสุข ไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือเพื่อพัฒนาปัจเจกชนเท่านั้น แต่รวมไปถึงพัฒนา สังคมโลกที่อยู่อาศัยอีกด้วย กระบวนการการศึกษามีใช้กระบวนการของธรรมชาติ แต่เป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ของมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ได้คิดค้นขึ้นมาและดำเนินการ

สามารถสรุปได้ว่า การศึกษาเป็นกระบวนการฝึกอบรม เพื่อแก้ปัญหาของมนุษย์ให้หลุดพ้นจากปัญหา ปราศจากสิ่งบีบคั้น ขัดข้อง และเข้าถึงสิ่งที่ดีงาม สิ่งทีประเสริฐหรือดีที่สุดที่ชีวิตพึงได้ ทำให้มนุษย์พ้นจากการ ต้องพึ่งพาต่อปัจจัยภายนอก มีความสมบูรณ์ในตัวเองมากยิ่งขึ้นโดยลำดับ โดยมนุษย์ทุกคนต้องผ่านกระบวนการ ศึกษาที่เรียกว่าการจัดการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ

การจัดการศึกษา

กระทรวงศึกษาธิการเป็นองค์กรหลักที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการสร้างคน พัฒนาคน และคุณภาพของคน ให้เป็นที่ยอมรับของชาวโลก ด้วยนวัตกรรมการบริหารจัดการ โดยเฉพาะการบริหารองค์กรการศึกษาในบริบท

สังคมโลกในรูปแบบของโลกไร้พรมแดน (borderless world) โลกาภิวัตน์ (globalization) ความเป็นสากล (internationalization) ยุคข้อมูลข่าวสาร (information technology) อีกทั้งในขณะนี้ ประเทศไทยอยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านวิกฤตทางเศรษฐกิจและการเมืองควบคู่กับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของโลกในศตวรรษที่ 21 รัฐบาลจึงได้มีการเตรียมคนไทย 4.0 ให้เป็น “มนุษย์ที่สมบูรณ์ใน ศตวรรษที่ 21” ควบคู่ไปกับการพัฒนา “คนไทย 4.0 สู่อีกโลกหนึ่ง” คือ คนไทยที่มีปัญญาที่เฉียบแหลม (head) มีทักษะที่เห็นผล (hand) มีสุขภาพที่แข็งแรง (health) และมีจิตใจที่งดงาม (heart) การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นในการเตรียมคนไทย 4.0 สู่อีกโลก ตามนโยบายของรัฐบาล คือ THAILAND 4.0 โมเดลขับเคลื่อนประเทศไทยสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน (กองบริหารงานวิจัยและประกันคุณภาพการศึกษา, 2559: 19) การเตรียมคนไทย 4.0 มีแนวทางในการพัฒนา คือ พัฒนาหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอน ระบบบริหารจัดการการเรียนรู้รองรับการพัฒนาไปสู่คนไทย 4.0 ปรับกระบวนการทัศน์และทักษะครูไทย ภายใต้ครูไทย 4.0 พัฒนาระบบการเรียนการสอนรองรับการพัฒนาไปสู่คนไทย 4.0 และวางระบบนิเวศในการสนับสนุนการเรียนรู้ของคนไทยภายใต้ยุคการศึกษาไทยแบบ 4.0 (กองบริหารงานวิจัยและประกันคุณภาพการศึกษา, 2559: 124-125) และบรรพ เทศารินทร์ (2559: อินเทอร์เน็ต) ได้กล่าวว่า การขับเคลื่อนการพัฒนาคุณภาพคนสู่ความสำเร็จที่สำคัญที่สุดคือ “สถานศึกษา” การขับเคลื่อนการพัฒนาหรือยกระดับคุณภาพการศึกษาที่แท้จริงนั้นเรื่องสำคัญที่สุดในสถานศึกษา คือ “ผู้บริหาร” เพราะผู้บริหารเป็นผู้เปลี่ยนนโยบายสู่การปฏิบัติในระดับสถานศึกษา

ใน วารสารการศึกษาไทย ปีที่ 11 ฉบับที่ 116 พ.ศ. 2557 หน้า 5 ได้มีคณะวิจัยพบว่าแนวทางการหนุนเสริมหรือการพัฒนาคุณภาพการเรียนรู้ ส่วนใหญ่เน้นการพัฒนาที่ตัวครูซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อคุณภาพการจัดการเรียนการสอน โดยเน้นการปรับกระบวนการทัศน์ครู เพื่อการจัดรูปแบบการเรียนรู้แบบใหม่เน้นการปฏิบัติจริง การพัฒนาด้านเทคนิคและทักษะที่จำเป็นต่อการเรียนรู้แบบใหม่และให้โอกาสครูได้สร้างนวัตกรรมด้วยตนเอง และมีการเสริมโดยพัฒนาตรงที่ตัวนักเรียน เช่น การจัดกิจกรรมค่าย การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้นอกห้องเรียน การทดลองปฏิบัติการด้านวิทยาศาสตร์ การจัดทำโครงงาน ฯลฯ โดยให้ครูเข้าร่วมในขั้นตอนและกระบวนการต่าง ๆ เพื่อการเรียนรู้และฝึกปฏิบัติควบคู่ไปด้วยกัน และในด้านการสร้างและพัฒนารูปแบบเครือข่าย ต้องมีภาคีหลายภาคส่วนเข้าร่วมในพื้นที่ทั้งระดับบุคคล เช่น ครู เครือข่ายครู ข้าราชการ ผู้บริหารหรือบุคลากรภาคธุรกิจ เอกชน ราษฎรชาวบ้าน และองค์กร ทั้งจากภาคการศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคธุรกิจ เอกชน ชุมชน และองค์กรที่ไม่แสวงหารายได้อื่น ๆ เช่น วัด มูลนิธิ หน่วยราชการในจังหวัด สถานประกอบการ สมาคมทางวิชาชีพหรือทางธุรกิจ ฯลฯ บทบาทของแต่ละภาคีเครือข่ายมีระดับและความเข้มข้นแตกต่างกันขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และแนวทางการดำเนินงานของแต่ละโครงการ รวมทั้งความพร้อมของแต่ละภาคี โดยต้องมีลักษณะทุนประกอบด้วย เช่น องค์กรความรู้ ความเชี่ยวชาญ บุคลากร แหล่งเรียนรู้ วัสดุอุปกรณ์ สถานที่งบประมาณสนับสนุนกิจกรรม หลายโครงการมีการเรียนรู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น นอกจากนี้ มีการใช้แหล่งเรียนรู้ในพื้นที่อย่างหลากหลาย ทั้งแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แหล่งเรียนรู้ทางศาสนา วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ แหล่งเรียนรู้ทางการค้าและอุตสาหกรรม และแหล่งเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รูปแบบเครือข่ายต่าง ๆ สามารถสรุปได้เป็น 3 รูปแบบหลัก คือ รูปแบบที่ 1 มีมหาวิทยาลัยเป็นแกนหลัก และมีภาคีเครือข่ายหลายภาคส่วนเข้าร่วม แต่ระดับและบทบาทการมีส่วนร่วมแตกต่างกันออกไป รูปแบบที่ 2 เป็นรูปแบบที่เน้นเครือข่ายครูเป็นหลัก มีภาคีอื่นเข้าร่วมน้อย และรูปแบบที่ 3 เป็นรูปแบบที่พัฒนาครูและนักเรียนโดยใช้เว็บไซต์เป็นฐาน เพื่อสร้างสื่อการเรียนรู้และเชื่อมการเรียนรู้ระหว่างครูและนักเรียน มีภาคีอื่นเข้าร่วมน้อยกว่าเช่นเดียวกับเครือข่ายรูปแบบที่สอง เพื่อนำคนไทยไปสู่การเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์

ยุคโลกาภิวัตน์

ในยุคโลกาภิวัตน์ เป็นยุคแห่งความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสารสนเทศทำให้มนุษย์ค้นพบองค์ความรู้และสร้างสรรค์นวัตกรรมจำนวนมาก การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม การเมือง การปกครอง และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่แตกต่างทางวัฒนธรรม ส่งผลให้ทักษะที่จำเป็นสำหรับการมีชีวิตที่ดีในศตวรรษที่ 21 เปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง ทักษะในศตวรรษที่ 21 (21st century skills) จึงเป็นผลลัพธ์การเรียนรู้ที่จำเป็นสำหรับการพัฒนานักเรียนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2560) ในกลุ่มสาระการเรียนรู้คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และสาระภูมิศาสตร์ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม (กระทรวงศึกษาธิการ, 2560) เพราะการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เหล่านี้ มีผลกระทบทำให้วิถีชีวิตของคนเราเปลี่ยนไป ทั้งนี้ เนื่องจากมีความเจริญทางด้านวัตถุมากขึ้น จนส่งผลให้เกิดกระแสการกลมกลืนวัฒนธรรมของชุมชนที่กำลังจะสูญหายไปและก่อให้เกิดกระแสวัฒนธรรมสากล (International Culture) เข้ามาแทนที่ สิ่งเหล่านี้ทำให้การบริหารและการจัดการการศึกษาในศตวรรษที่ผ่านมาของไทย ประสบปัญหาและอุปสรรคนานับประการ จนทำให้การจัดการศึกษาของไทยไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควรและไม่สามารถแข่งขันกับองค์กรอื่นได้ การเปลี่ยนแปลงสังคมจากวิถีชีวิตแบบเก่าสู่วิถีสังคมแบบใหม่ ในยุคที่ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ สามารถสืบค้นและเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็วยิ่งขึ้นนี้ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการจัดการศึกษาของไทยให้ก้าวทันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลง (ดาร์เรตัน จันทรกาย, 2557 : ออนไลน์)

ความเจริญก้าวหน้าที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว อันสืบเนื่องมาจากการใช้เทคโนโลยีเพื่อเชื่อมโยงข้อมูลต่าง ๆ ของทุกภูมิภาคของโลกเข้าด้วยกัน กระแสการปรับเปลี่ยนทางสังคมที่เกิดขึ้นในศตวรรษที่ 21 ส่งผลต่อวิถีการดำรงชีพของสังคมอย่างทั่วถึง ครุจึงต้องมีความตื่นตัวและเตรียมพร้อมในการจัดการเรียนรู้เพื่อเตรียมความพร้อมให้นักเรียนมีทักษะสำหรับการออกไปดำรงชีวิตในโลกในศตวรรษที่ 21 ที่เปลี่ยนไปจากศตวรรษที่ 20 และ 19 โดยทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ที่สำคัญที่สุด คือ ทักษะการเรียนรู้ (Learning Skill) ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงการจัดการเรียนรู้เพื่อให้เด็กในศตวรรษที่ 21 นี้ มีความรู้ ความสามารถ และทักษะที่จำเป็นซึ่งเป็นผลจากการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการเรียนการสอน ตลอดจนการเตรียมความพร้อมด้านต่าง ๆ ที่เป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดทักษะการเรียนรู้ (ศิริวรรณ ฉัตรมณีรุ่งเจริญ และคณะ, 2558 : 3) เพื่อนำไปสู่ความฉลาดทางอารมณ์

ความฉลาดทางอารมณ์

คำว่า “ความฉลาดทางอารมณ์” ตามความเห็นของ กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข ว่าเป็นความฉลาดในการดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นอย่างสร้างสรรค์ และมีความสุข ซึ่งต้องมียอดประกอบ 3 ด้านด้วยกัน คือ ดี เก่ง และ มีสุข โดยได้อธิบายแนวคิดด้านดี เก่ง และสุขไว้ดังนี้

“ดี” หมายถึงความฉลาดในทางควบคุมอารมณ์และความต้องการของตนเอง รักษาสัมพันธภาพกับผู้อื่น มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ซึ่งเกิดจากความเข้าใจ ตระหนักรู้ สำนึกในคุณธรรม ความรู้สึกลึกซึ้ง

“เก่ง” หมายถึง ความฉลาดในการรู้จักตนเอง คิดริเริ่มสร้างสรรค์มีแรงจูงใจในตนเอง มุ่งมั่น ทำให้สำเร็จ ตัดสินใจแก้ไขปัญหาและแสดงออกได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งทำให้ตนเป็นที่ยอมรับและได้รับการเคารพยกย่องจากสังคม และ ผู้อื่นที่เกี่ยวข้อง และ

“มีสุข” หมายถึง ความพึงพอใจทางความรู้สึกนึกคิด สามารถดำรงชีวิตอย่างมีความสุข เชื่อมั่นและเห็นคุณค่าตนเอง มองโลกในแง่ดี มีความสงบสุขทางใจ

ในคำอธิบายของความฉลาดทางอารมณ์นั้น ยังมีคำว่า **“Emotional Quotient หรือ เซา์อารมณ์”** (Emotional Intelligence) หมายถึง ความสามารถในการตระหนักรู้ถึงความรู้สึกของตนเองและผู้อื่น เพื่อการสร้างความมุ่งมั่นในตนเองบริหารจัดการอารมณ์ต่าง ๆ ได้ (Goleman, 1998) ในหลายปี ที่ผ่านมานี้ E.Q. ได้เปลี่ยนแปลงความเชื่อต่อสูตรแห่งความสำเร็จในเรื่องของการเก่งคน เก่งคิด และเก่งดำเนินชีวิต (Cooper, and Sawaf, 1997) คนที่คิดแก้ปัญหาเฉพาะทางได้ดี หรือ มี I.Q. (Intelligent Quotient) สูง หรือความเฉลียวฉลาดทางสติปัญญาสูง อาจจะไม่ประสบความสำเร็จในการดำเนินธุรกิจหรืองานทางด้านบริหาร ตัวอย่างเช่น วิลเลียม ชอกลีย์ (William Shockley) นักฟิสิกส์รางวัลโนเบล ประจำปี พ.ศ. 2499 ของประเทศสหรัฐอเมริกา จากการประดิษฐ์ทรานซิสเตอร์ซึ่งเป็นชิ้นส่วนอิเล็กทรอนิกส์สำคัญได้เป็นคนแรกของโลก ชอกลีย์ ได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิวัติโลกอิเล็กทรอนิกส์ และได้ชื่อว่า เป็น “บิดาแห่งทรานซิสเตอร์” แต่เมื่อเขามาเปิดโรงงานผลิต ทรานซิสเตอร์ ณ ซิลิคอน แวลลีย์ ประเทศสหรัฐอเมริกา ก็ไม่เป็นที่ยอมรับในเชิงการบริหารและการมีวิสัยทัศน์ทางด้านธุรกิจจากผู้ร่วมงาน นอกจากนี้ E.Q. ยังมีบทบาทสำคัญในการใช้ชีวิต ไม่ว่าจะเป็นชีวิตการทำงาน ชีวิตครอบครัวและสังคม เรื่องที่น่าสนใจ คือ E.Q. สามารถเพิ่มพูนได้ การเสริมสร้าง E.Q. ด้วยวิธีการฝึกใช้ E.Q. แต่หากมองเข้าไปถึงการดำเนินชีวิตในด้านต่าง ๆ ที่บรรพบุรุษของไทยเราได้ฝากเป็นคติเตือนใจไว้เป็นสุภาษิต เช่น “จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว” อันเป็นข้อคิดที่ให้คนรู้จักควบคุมอารมณ์ ตลอดจนการเลือกตัดสินใจกระทำในสิ่งต่าง ๆ โดยอาศัยกายเป็นต้น

ความสำคัญในองค์ประกอบของ E.Q.

องค์ประกอบพื้นฐาน 5 ประการของ อีคิว ได้แก่ 1) ความตระหนักรู้ตนเอง 2) การจัดการกับอารมณ์ 3) การจูงใจตนเอง 4) การเห็นอกเห็นใจ และ 5) ทักษะทางสังคม องค์ประกอบทั้ง 5 ประการนี้ มีความสำคัญต่อผู้น้องค์กรอย่างไร

1) ความตระหนักรู้ตนเอง เป็นการตระหนักถึงสิ่งที่ตนเองกำลังรู้สึก เป็นจิตสำนึกทางอารมณ์ภายในตนเอง ผู้นำสามารถสัมผัสอารมณ์ของตนเอง เพื่อที่จะมีปฏิสัมพันธ์อย่างมีประสิทธิภาพและซาบซึ้งในอารมณ์ของผู้อื่นได้ ผู้นำที่มีความตระหนักรู้ตนเองในระดับสูง ย่อมเรียนรู้ที่จะใส่ใจความรู้สึกอดทนของตนเองและตระหนักได้ว่า ความรู้สึกเหล่านี้สามารถให้สารสนเทศที่เป็นประโยชน์เกี่ยวกับการตัดสินใจที่ยากลำบากได้ เนื่องจากด้วยบางที ผู้นำไม่อาจหาคำตอบของปัญหาต่าง ๆ จากแหล่งภายนอกได้ก็จำเป็นต้องใส่ใจความรู้สึกของตนเอง

2) การจัดการกับอารมณ์ เป็นผู้นำสามารถที่จะถ่วงดุลอารมณ์ของตนเองได้ แม้กระทั่ง ความวิตกกังวล ความตื่นเต้น ความกลัว หรือความโกรธ และไม่แสดงออกถึงอารมณ์เหล่านั้นได้ดีขึ้น การจัดการกับอารมณ์มิได้หมายความว่า การระงับหรือปฏิเสธ แต่เป็นการเข้าใจและใช้การเข้าใจนั้น เพื่อจะจัดการกับสถานการณ์ได้อย่างดี ผู้นำควรตระหนักถึงอารมณ์ความรู้สึกแต่แรก แล้วคิดว่ามันเป็นอะไร มีผลต่อตนเองอย่างไร แล้วจึงคอยเลือกที่จะกระทำอย่างไรต่อไป

3) การจูงใจตนเอง เป็นความสามารถที่จะหวังและมองโลกในแง่ดี ทั้ง ๆ ที่มีอุปสรรค ปราศัยหรือผิดพลาด ความสามารถข้อนี้ มีความสำคัญต่อการดำเนินเป้าหมายในระยะยาวของชีวิต หรืองานธุรกิจ ครั้งหนึ่งบริษัทประกันชีวิตแห่งหนึ่งได้รับคำแนะนำจาก ศาสตราจารย์ทางจิตวิทยาแห่งมหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนีย ให้

ว่าจ้าง กลุ่มผู้สมัครงานที่ทดสอบแล้วว่า มีค่าการมองโลกในแง่ดีอยู่ในระดับสูง แต่ผลการทดสอบความถนัดทางการขายปกตินั้นไม่ผ่าน เปรียบเทียบกับนักขายอีกกลุ่มหนึ่งที่มีผลการทดสอบตรงกันข้าม พบว่า ในกลุ่มแรกสามารถทำสถิติการขาย ในปีแรกได้มากกว่าร้อยละ 21 และในปีที่สองทำได้มากกว่าร้อยละ 57

4) ความเห็นอกเห็นใจ เป็นความสามารถที่เอาใจเขามาใส่ใจเรา ตระหนักรู้ถึงสิ่งที่คนอื่นกำลังรู้สึก โดยไม่จำเป็นต้องมาบอกให้ทราบ ซึ่งคนส่วนมากไม่เคยบอกเราให้ทราบถึงสิ่งที่เขารู้สึกในคำพูด นอกจากนั้นน้ำเสียง ภาษาท่าทาง และการแสดงออกทางสีหน้า ปัจจัยส่วนนี้ถูกสร้างขึ้นมาจากความตระหนักรู้ตนเองที่กำลังทำให้เหมาะกับอารมณ์ของตนเอง ซึ่งทำให้ง่ายต่อการที่จะอ่านและเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่นได้

5) ทักษะทางสังคม เป็นความสามารถในการสร้างความสัมพันธ์ในทางบวก ตอบสนองต่ออารมณ์ของผู้อื่นและมีอิทธิพลต่อผู้อื่น ผู้นำสามารถใช้ทักษะทางสังคมนี้เพื่อที่จะเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างตัวบุคคล การจัดการความขัดแย้งและการประสานความสามัคคีระหว่างบุคคล โดยมีเป้าประสงค์ที่จะสร้างความสัมพันธ์นับว่าเป็นสิ่งจำเป็นในองค์กรสมัยใหม่ที่ใช้แนวทางในการทำงานเป็นทีมและมีความสำคัญต่อผู้นำที่มีประสิทธิภาพในทุก ๆ องค์กร สอดคล้องกับนักการปกครองระดับประเทศที่กล่าวว่า การสร้างความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับผู้ใต้บังคับบัญชา โดยตรงควรต้องกระทำอย่างยิ่ง และโดยเฉพาะการทำงานที่องอาศัยความร่วมมือจากข้าราชการหรือพนักงานทุกฝ่าย ข้าราชการฝ่ายปกครองหรือผู้บริหารก็จะต้องสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกันไว้ด้วย ทั้งที่เป็นผู้ใต้บังคับบัญชาโดยตรงและหน่วยข้างเคียง นักการปกครองที่ประสบความสำเร็จสูงเพราะได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายด้วยดีมาโดยตลอด การใช้หลักมนุษยสัมพันธ์ที่ดีจะช่วยให้การประสานงานให้ได้ผลดียิ่งขึ้น ซึ่งโดยแท้ที่จริงแล้วมนุษยสัมพันธ์มีการประสานงานกันอยู่ตามธรรมชาติอันเกิดจากความร่วมใจ เติบโตในการทำงานที่ต้องร่วมกันคิดร่วมกันทำและร่วมรับผิดชอบ

ความฉลาดทางอารมณ์ เป็นการทำงานสัมพันธ์กันระหว่างองค์ประกอบด้านอารมณ์ กับ องค์ประกอบด้านปัญญาโดยมีความเพียรและมีสติ เป็นองค์ประกอบด้านอารมณ์ (E.Q.) มีสติปัญญา เป็นองค์ประกอบด้านปัญญา (I.Q.) โดยที่องค์ประกอบทั้ง 3 นี้ จะทำงานสัมพันธ์กัน ความมีสติ (E.Q.) คือระลึกได้อยู่เสมอ คุณจิตไว้กับอารมณ์ คุณจิตไว้กับสิ่งที่กำลังทำตามได้ทันทุกขณะ ความมีสติปัญญา (I.Q.) รู้เข้าใจตระหนักชัดในสิ่งที่สติกำหนดไว้ ตระหนักรู้เข้าใจตามความเป็นจริงในสิ่งที่กระทำประกอบกับมีความเพียร (E.Q.) เป็นแรงเร่งให้จิตเดินรุดหน้าหนุนให้กุศลธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น และไม่เปิดช่องให้อกุศลธรรมเกิดขึ้น การพิจารณาเช่นนี้ย่อมรู้ชัดในอารมณ์ในการกระทำทุกอย่างของตนว่ากำลังจะกระทำอะไร เพื่ออะไร เกิดผลดีผลเสียอย่างไร ซึ่งสอดคล้องสัมพันธ์กับแนวคิดเกี่ยวกับความฉลาดทางอารมณ์ที่ว่า ประกอบด้วย องค์ประกอบ 3 ขั้นตอน คือ (1) ขั้นการรู้จักภาวะอารมณ์ของตน (2) ขั้นการควบคุมอารมณ์ และ (3) ขั้นการใช้ความเฉลียวฉลาดทางอารมณ์ การปฏิบัติดังกล่าวทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างความฉลาดทางอารมณ์กับการปฏิบัติสมาธิว่า การปฏิบัติสมาธิมีผลให้เกิดความฉลาดทางอารมณ์ที่แสดงออกในมิติต่าง ๆ ของชีวิต คือความฉลาดทางอารมณ์ที่แสดงออกทางกาย เช่น แสดงถึงความมีกายที่พัฒนาแล้ว เช่น มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตทำให้สามารถทำกิจการงานต่าง ๆ ได้ผลดี ความฉลาดทางอารมณ์ที่แสดงออกทางพฤติกรรม เช่น การเกี่ยวข้องกับสังคมเป็นผู้มีส่วนร่วมร่วมสร้างสรรค์พัฒนาสังคม รู้รักษา และรู้จักสร้างระเบียบวินัยในการอยู่ร่วมกันในสังคม มีความสัมพันธ์ที่ดีงามกับสังคม มีความประพฤติดีงาม มีความสุจริตทางกาย วาจา และการประกอบอาชีพ ไม่เบียดเบียน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นต้น ความฉลาดทางอารมณ์ที่แสดงออกทางอารมณ์ (จิต) หมายถึงการแสดงออกถึงความมีคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิตที่ดี ดังนี้ (1) การมีคุณภาพจิต เช่น มีคุณธรรม มีเมตตา กรุณา มีขันติ หิริ โอตตัปปะ (2) การมีสมรรถภาพจิตที่ดี คือ มีจิตที่เหมาะสมแก่การใช้งานได้ดี

เป็นจิตที่มีความเพียร มีสติ มีสมาธิ เข้มแข็ง มั่นคง คล่องตัว และ (3) การมีสุขภาพจิตที่ดี คือ มีความสุข มีความปลอดภัยปลอดโปร่งเบิกบานสดชื่นผ่องใส ในสังคมยังมีบุคคลที่มีความฉลาดทางอารมณ์ที่แสดงออกทางอารมณ์มากเท่าไร ก็จะเป็นสังคมที่มีแต่ความสุข ย่อมไม่เกิดปัญหาทั้งส่วนตนและแก่ผู้อื่นในสังคม

สามารถสรุปได้ว่า “**ความฉลาดทางอารมณ์**” เป็นความสามารถในการรับรู้ เข้าใจ และควบคุมอารมณ์ของตนเองและผู้อื่นได้ สามารถแบ่งออกเป็น 5 ด้าน คือ (1) การตระหนักรู้ในตนเอง (Self-Awareness) เป็นความสามารถในการเข้าใจ และรับรู้อารมณ์ของตนเอง โดยมีวิธีฝึกฝนคือ การฝึกสติอย่างสม่ำเสมอช่วยให้เรามีความไวต่อการรับรู้อารมณ์ของตนเองได้ (2) การควบคุมตัวเอง (Self-Regulation) เป็นความสามารถในการควบคุมและจัดการกับอารมณ์ของตนเองได้ มีวิธีฝึกฝนคือ หมั่นทบทวนถึงการแสดงออกที่ดี และสิ่งที่ยังทำได้ไม่ดี ในแต่ละวัน และให้กำลังใจตนเองในการพัฒนาการควบคุมตนเองและแสดงออกให้ดียิ่งขึ้น (3) ทักษะในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น (Social Skills) คือการมีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่นก็เป็นสิ่งสำคัญ ทำให้บรรยากาศในการทำงานดีและผู้อื่นอยากที่จะทำงานด้วย ทักษะในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น เช่น การเป็นผู้ฟังที่ดี การสื่อสารด้วยวัจนะภาษา (คำพูด) การสื่อสารด้วยอวัจนะภาษา (ภาษากายและน้ำเสียง) การให้เกียรติผู้อื่น เป็นต้น มีวิธีฝึกฝนคือ เป็นผู้ฟังที่ดี ไม่พูดแทรก ให้เกียรติผู้อื่น ชื่นชมในสิ่งที่ดี ให้กำลังใจผู้อื่น (4) การเข้าใจผู้อื่น (Empathy) เป็นความสามารถในการเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่น และแสดงความใส่ใจเป็นพิเศษหากเขารู้สึกไม่ดี กังวล เศร้า เป็นต้น หากเราใส่ใจในการฟัง ฟังมากกว่าแค่คำพูด สังเกตน้ำเสียง และภาษากาย จะช่วยให้เราเข้าใจผู้อื่นได้ดีขึ้น สิ่งสำคัญ คือ ใส่ใจคนที่คุยด้วยจริง ๆ ไม่ได้ทำอย่างอื่นไปด้วย มีวิธีฝึกฝนคือ สังเกตสีหน้า แววตา ท่าทางของผู้อื่น ฝึกอ่านอารมณ์ความรู้สึก และ (5) การจูงใจ (Motivation) เป็นคนที่มีแรงจูงใจจากภายใน (Intrinsic motivation) เต็มไปด้วยพลังที่ขับเคลื่อนจากภายใน มากกว่าแรงจูงใจจากภายนอก (External motivation) เช่น เงิน ชื่อเสียง การได้รับการยอมรับ เป็นต้น มีการตั้งเป้าหมายและลงมือทำงานบรรลุเป้าหมาย ไม่ยอมแพ้ต่ออุปสรรค/ความยากลำบาก มีวิธีฝึกฝนคือ หมั่นตั้งเป้าหมายในแต่ละวัน จดจ่อ และลงมือทำงานบรรลุเป้าหมาย หมั่นให้กำลังใจตัวเอง โดยการทบทวนความสำเร็จ ความภาคภูมิใจต่าง ๆ ในชีวิต แล้วให้กำลังใจว่า ฉันทำได้ ๆ ในทุก ๆ วัน

บทสรุป

การศึกษาเป็นการมุ่งเน้นเพื่อการพัฒนาคุณภาพของประชากรให้เข้มแข็งและประสบความสำเร็จ โดยมุ่งหวังว่า 1) ต้องน้อมนำและประยุกต์ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง 2) คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม 3) การสนับสนุนและส่งเสริมแนวคิดการปฏิรูปประเทศ และ 4) การพัฒนาสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข การจัดการกระบวนการเรียนรู้ต้องบูรณาการความรู้ด้านต่าง ๆ ผสมผสานสาระความรู้ให้ได้สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่พึงงาม และคุณลักษณะพึงประสงค์แก่ผู้เรียน การจัดการศึกษาที่มุ่งเน้นการพัฒนาด้านความรู้และคุณธรรมจึงมีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นแนวทางในการพัฒนามนุษย์เข้าสู่โลกยุคศตวรรษที่ 21 ที่มุ่งส่งเสริมผู้เรียนให้มีคุณธรรม รักความเป็นไทย มีทักษะการคิดวิเคราะห์ คิดสร้างสรรค์ สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่น และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุขในฐานะเป็นพลเมืองไทยและพลเมืองโลกได้อย่างแท้จริง เพราะฉะนั้น การศึกษาจึงเป็นกลไกหลักในการพัฒนากำลังคนให้มีคุณภาพทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญาและทักษะวิชาชีพ เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคมได้อย่างเป็นสุข โดยนำไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่มีความฉลาดทางอารมณ์ คือมีความสามารถในการรับรู้ เข้าใจ และควบคุมอารมณ์ของตนเองและผู้อื่นได้ สามารถแบ่งออกเป็น 5 ด้าน คือ (1)

การตระหนักรู้ในตนเอง (Self-Awareness) (2) การควบคุมตัวเอง (Self-Regulation) (3) ทักษะในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น (Social Skills) (4) การเข้าใจผู้อื่น (Empathy) และ (5) การจูงใจ (Motivation)

เอกสารอ้างอิง

- กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข. (2543). **คู่มือความฉลาดทางอารมณ์**. กรุงเทพฯ : ศูนย์สารนิเทศและประชาสัมพันธ์.
- กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข. (2544). **รายงานวิจัยการพัฒนาแบบประเมินความฉลาดทางอารมณ์สำหรับประชาชนไทยกรุงเทพมหานคร**. กรุงเทพมหานคร : วงศ์กมลโปรดักชั่น.
- กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข. (2546). **คู่มือความฉลาดทางอารมณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 6. นนทบุรี : กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข.
- กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข. (2546). **อีคิว : ความฉลาดทางอารมณ์ (ฉบับปรับปรุง)**. พิมพ์ครั้งที่ 6. นนทบุรี : กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2551). **แนวทางการพัฒนา การวัดและประเมินคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551**. กรุงเทพฯ : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2560). **มาตรฐานการเรียนรู้กลุ่มสาระคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และกลุ่มสาระภูมิศาสตร์ ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม (ฉบับปรับปรุงพ.ศ. 2560)**. กองบริหารงานวิจัยและประกันคุณภาพการศึกษา. (2559). **พิมพ์เขียว Thailand 4.0 โมเดลขับเคลื่อนประเทศไทยสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน**. กรุงเทพฯ.
- ดาร์รตัน จันทรกาย. (2557). **ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการยกระดับคุณภาพการศึกษาของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในประเทศไทย**. ปรินญาครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์.
- บวร เทศารินทร์. (2559). **ผู้บริหารโรงเรียน 4.0 พลังขับเคลื่อนการปฏิรูปการศึกษา**. สืบค้นเมื่อ 24 พฤษภาคม 2560 จาก drborworn.com/articledetail.asp?id=20137
- บวร เทศารินทร์. (2560). **ประเทศไทย 4.0 โมเดลเศรษฐกิจใหม่**. สืบค้นเมื่อ มกราคม 18, 2560 จาก <http://www.drborworn.com/articledetail.asp?id=16223>.
- พุทธาสุภิกขุ. (2527). **การศึกษาคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์.
- มานพ นักการเรือน และคณะ. (2562). **สถาบันการศึกษาตามแนวทางพระพุทธศาสนา**. วารสารสิรินธรปริทรรศน์ ปีที่ 20 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม): 219.
- มานพ นักการเรือน. (2546). **ปรัชญาการศึกษา**. นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 116 ตอนที่ 74 ก 19 สิงหาคม 2542.
- วารสารการศึกษาไทย, สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. สิงหาคม ปีที่ 11 ฉบับที่ 116 พ.ศ. 2557, หน้า 5.

-
- ศิริวรรณ ฉัตรมณีรุ่งเจริญ และคณะ. (2558). เอกสารประกอบ ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ความท้าทายในอนาคต 21st Century Skills: The Challenges Ahead. คณะครุศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2552). การพัฒนาคุณภาพการศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- หลวงเทพดรณานุศิษฐ์. (2540). ธาตุอุปถัมภ์หรือพจนานุกรมบาลี-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย.
- Apte, V.S. (1965). *The Student's Sanskrit- English Dictionary*. Delhi: Motilal, Banar sidass.
- Price, J.M. (1940). *A Survey of Religious Education*. New York: The Ronald Press.